

Belakni létünk tartományait

Kiegészítések Rózsa György életrajzi kötetéhez*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Nagyon megtisztelő, egyben megható, hogy ilyen sokukat vonzotta Rózsa György emléke. Négy kérdéskör tárgyalásával szeretném bemutatni ezt a könyvet. Az első arról szól, miért készítettük el, miért vágtunk bele annak idején. A második nagyon röviden áttekinti, hogyan kell tizenöt évig írni egy olyan könyvet, amelyet egyébként egy-két év alatt be lehetne fejezni. A harmadik pont arról szól, hogyan épül föl ez a kötet; a negyedik pedig arról, hogy mit adott nekem e könyv elkészítése, az a rengeteg beszélgetés, amelyet nagyapámmal folytattam. A kötet előszavában Monok Istvántól felhatalmazást kaptam arra, hogy elfogult legyek, most tehát, miután egyszerre beszélék a könyvről és nagyapámról, mindvégig duplán elfogult leszek.

Három mottó található a könyv elején, mindegyik az idősebb és a fiatalabb nemzedékek egymáshoz való viszonyát taglalja, az idősebbek emlékezéshez fűződő viszonyát, illetve azt, hogy hogyan akarják vagy nem akarják az idősebb nemzedékek átadni a maguk emlékeit a fiatalabbaknak. Én már kisgyerekként is a múlt ígézetében éltem, és talán az egészségesnél is jobban érdekelt a múlt. Sokkal inkább otthon éreztem magamat benne, mint a jelenben. A környezetemben lévő összes felnőttet faggattam a múltról. Ez nyilván az én számomra rendkívül érdekes volt, az ő számukra pedig valószínűleg egy idő után rendkívül idegesítő. Mindenesetre nagyon fiatalon megpróbálkoztam mindenféle történettudományi vagy ahhoz hasonló szöveg létrehozásával, és rengeteg időt töltöttem nagyapámmal. Tudományos együttműködésünk – ha szabad ezt így nevezni – elég korán elindult. Sok időt töltöttem Gellért-hegyi lakásában, ahol bevont hatalmas iratanyaga rendezésének, selejtezésének, az adatok pontosításának a munkájába, amit nagyon szerettem csinálni, hiszen így jutottam a legkönnyebben a napi betevő történelemadagomhoz.

A könyv elkészítésének ötlete valamikor harmadikos gimnazista koromban merült föl bennem, amikor kezembe került Heller Ágnes és Kőbányai János közös kötete, *A bicikliző majom*. Lenyűgözött a mű tartalmas vaskossága, anyaggazdagsága, stílusa, és azt

* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központban 2015. március 4-én, Rózsa György *Legvégül a tópart* című életrajzának bemutatóján elmondott beszéd kissé stilizált változata. A rendezvényen készült felvétel elérhető az MTA KIK *Képkönyvtár*ában a <http://kepkonyvtar.mtak.hu:80/?docId=3316> címen. Köszönöm a hanganyag legépelését Bacsinszkyiné Kovács Bernadettnek.

gondoltam, érdemes volna a nagyapámról is egy ilyen – talán kevésbé bőbeszédű – könyvet létrehozni. Az is eszembe ötlött, hogy valami szolgálatot is tehetek az utókornak, ha megörökítem az életútját. (Egyébként most is azt gondolom, hogy minden nemzedék jót tenne az őt követőkkel, ha foglalkozna az előtte járók történetével és gondolataival.) Amikor először fölvettem az ötletet nagyapámnak, nem lelkesedett, de elég gyorsan meggyőztem arról, hogy erre a kötetre szükség volna. Annál is könnyebben ráállt erre, mert ő maga rendszeres, minden részletre kiterjedő önéletrajzot nem írt, és nem is szándékozott írni. Különböző kezdemények, emlékforgácsok, anekdotafüzérek persze kikerültek a keze közül. Szakmai körökben legismertebb sorozata, a „mohikános”, a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*-ban jelent meg. Ebben főleg az 1950-es évek megpróbáltatásairól beszélt, illetve a magyar könyvtárügy kiemelten fontos pillanatait mutatta be.

Érettségi után, 2000 nyarán kezdtünk bele az interjú készítésébe, és néhány hónap alatt harmincegy magnókazettát töltöttünk meg beszélgetésekkel. Ezt 2004 tavaszáig további három kazetta követte. Ez összesen több mint ötvenórányi hangzóanyag, amely legépebben – erre szerencsére akadt vállalkozó – több mint kétfélmillió leütést számlál. Miután fölveztük az anyag első és nagyobbik hányadát, elkezdtem könyvvé formálni, és 2002-ig el is készültem a szöveg nagyjából felével. Nagyapám elolvasta, javította és jóváhagyta mind az interjúk nyers változatát, mind a külügyi évekig elkészült fél könyvet. 2002 után azonban nagyon sok egyébvel kezdtem el foglalkozni. Ezek közül nagyjából semmit sem fejeztem be, de arra kiválóan alkalmas volt ez az egyre fokozódó és szélesedő érdeklődés, hogy a szöveghez évekig csak hébe-hóba nyúljak hozzá. Ám ugyanúgy, ahogyan az edzésből, egy könyv írásából is elég könnyen „ki lehet esni”. (Mind a kettőt próbáltam, hasonló érzés.) Ugyanakkor persze nem akartam félbehagyni sem a munkát. Tudtam, hogy a horatiusi kilenc év inkább csak jelképes idő, és sokkal tovább nem illene húzni a kötet megírását. Miután egyre több egyéb dokumentumot is bevontam a vizsgálatba, rájöttem, hogy ennek így soha nem lesz vége. Ezt a könyvet nem lehet befejezni, ezt egyszer abba kell hagyni. Erre az elmúlt években került sor, amikor megírtam a hiányzó fejezeteket, felhasználva mindazokat az iratokat, amelyekre még szükségem volt, és akadt kiadó is, amely támogatta a megjelenítést. Itt szeretném megköszönni a KSH Könyvtárnak és az MTA Könyvtárának, hogy minden erejével támogatta e könyv létrejöttét.

A kötettel már a kezdet kezdetén akadt néhány nehézségem. Mindjárt az első a műfaj kérdése volt. Az önéletrajzírásnak, mint szinte mindennek, megvan a maga tudománya és szakirodalma. Kiváló művelője, Philippe Lejeune meghatározása szerint ahhoz, hogy egy szöveget önéletrajznak lehessen nevezni, arra van szükség, hogy a szerző, az elbeszélő és a főhős egy és ugyanaz az ember legyen. A mi esetünkben ez nem teljesül, hiszen kétszerzős a mű, ezért is neveztem el kétkezes (ön)életrajznak – legfeljebb a nagyapám által jóváhagyott felére lehet azt mondani, hogy önéletrajzi. Minden egyéb az én konstrukcióm, és nem viseli magán az ő engedélyét. Lehet akár életrajz egyes szám első személyben vagy – ahogy Heller Ágnesék jellemezték a maguk könyvét – interjúregény. Ez utóbbi meghatározást nem szerettem volna eltulajdonítani, ezért nem használtam föl. Nevezzük bárhogyan a műfajt, akkor és csak akkor működőképes, ha mindvégig annak a hangját halljuk, akié a történet. Mivel elég sokszor bele kellett nyúlnom a nyersanyagba, sok mindent kellett kihúznom, betoldanom, helyenként dramatizálnom, stilizálnom, áthelyeznem, átírnom. Oda kellett figyelnem, hogy minden, amit csinálok, nagyapám gondolatvilágát tükrözze, és az ő hangján szólaljon meg végig a könyv. (Közbevetném, hogy a tizenöt

év itt is megtette a maga hatását. Minden alkalommal, amikor újra elővettem a kéziratot, vissza kellett zökkennem a szövegbe, és meg kellett tartanom ezt a hangot.) Mindenféle megoldások ismereteseek arra nézve, hogy ilyen esetekben ki minősül szerzőnek. Van, hogy maga a visszaemlékező. Van, amikor csak a riportert nevezik meg szerzőként. Azt gondolom, a valósághoz a mi kétszerzős, társszerzős modellünk áll a legközelebb.

Günter Grass *A bádogdob* egy pontján arról beszél, hogy senkinek sem volna szabad megírnia az élete történetét, ha nincs türelme ahhoz, hogy legalább két nagyszülőjéről megemlékezzen. Messzemenőig egyetértek ezzel az állásponttal, ugyanakkor érdemes idézni korunk egyik legnépszerűbb memoárszerzőjét, Moldova Györgyöt is, aki *Az utolsó történet* elején ezt mondja: „*Ha kezembe került egy-egy hasonló könyv, általában hosszú és érdektelen családi történeti részeket kellett átrágnom magamat, a szerző olyanokról mesél, hogy a dédapja az 1800-as évek végén daliás számvetőként miképp találkozott Hódmezővásárhelyen a dédnagymamával, a tűzről pattant postás-kísasszonnyal. Ilyenkor a huszadik oldal táján messzire szoktam hajítani a memoárt, és megfogadom, hogy ezentúl legfeljebb olyan visszaemlékezéseket olvasok el, melyek a szerzőjük halálával kezdődnek.*” Ez kétségkívül a Grassénál szellemesebb gondolat, de a mi könyvünk azért távolabbi évszázadokig is visszanéz – mélyebben csak a tizenkilencedikig –, mert azt gondolom, e nélkül nem volna megmagyarázható a személyiség kialakulása.

Fontos megemlítenem, hogy ez nem kifejezetten könyvtároskönyv, noha az, akiről szól, elsősorban és mindenekelőtt könyvtárosként ismert. Nem azért nem könyvtároskönyv, mert a könyvtártörténet ne volna érdekes és fontos művelődéstörténeti aldiszciplína – nagyon érdekes és fontos, magam is művelem –, hanem azért, mert elsősorban annak az évszázadnak a megértése – vagy ha nem is a megértése, de legalább a jobb megismerése – izgatott, amelyből magam is vétettem, és amelybe újra meg újra visszahullok. Sok olyan mozzanata van ennek a történetnek, amely az egyéb témák iránt érdeklődőknek is mondhat valamit. Nem fogom mindet felsorolni, de például a Kasztner-vonat története tipikusan ilyen fejezet. Ennek elég nagy irodalma van; több memoárt is ismerünk a témában, Zsolt Bélát a legkorábbi, az utóbbi évekből pedig G. Donáth Blankáét lehet említeni. Nagyon izgalmas időszak a külügyi szolgálat megszervezése a második világháború után. Itt az utóbbi évekből Del Medico Imre visszaemlékezése említendő. A moszkvai fejezethez elég jól lehetett használni a Lázár György által szerkesztett dokumentumválogatást.

Annyiban tipikus sors a nagyapámé, amennyiben minden hosszú közép-európai élet az – ahogyan ő mondta, itt mindenkire esett pár csepp eső; kire több, kire kevesebb. Aból a szempontból azonban viszonylag ritka, hogy egy nemzetközileg ismert és elismert értelmiségiről van szó, aki a maga területén egy nem igazán hosszú lánc tagja. Nem túl sok külföldre szakadt magyar közgyűjteményi vezetőt ismerünk. Hogy újból citálhassam a statisztikai könyvtárat, a múlt század elején az egyik első külföldi könyvtárvezető pont egy statisztikus-könyvtáros volt, egy Podmaniczky báró. Vele indul ez a lánc, amelybe Rózsa György is beletartozik.

Mi volt nagyapám perspektívája, mi volt mindazok mögött, amiket elmondott nekem? Ezt az egyik önéletrajzi jellegű töredékében írta le: „*A tanúságtevők három nagy csoportba sorolhatók (átmenetek persze itt is vannak). Az elsőbe azok tartoznak, akik »már akkor is tudták«, hogy az egész hazug és rossz, nem is lehetett jót várni. A másodikba az akkori »hazug és rossz« lelkes kiszolgálói, ma már – jó esetben lelkiismeret-furdalásból eredő – ezerszázalékos leleplező örömkatonái. A harmadikba pedig – és ezek az igazán ziláltak – a korabeli »hívők«, a felismerések során megrendültek, a mélységesen kritikussá vált javítani akarók, akik jórészt »egyházon« kívüli hívőkké váltak.*”

Sajátmagát természetesen ebbe a harmadik csoportba sorolta. Nagyon sokat vitatkoztunk különböző történelmi események megítélése kapcsán az interjúban is, interjúk kívül is. És e beszélgetések során azt kellett elfogadnom, azt kellett megértenem, hogy noha vannak megcáfolhatatlan, vitathatatlan történelmi tények, ezek értelmezése, ok-okozatainak felismerése és magyarázata sokszor meglehetősen szubjektív dolog. Ily módon nagyon sok történelmi igazság élhet egymás mellett, és ezek az igazságok nem feltétlenül alacsonyabb vagy magasabb rendűek a másiknál. Nekem, hogyha szeretnék a mások álláspontjával is békében együtt élni, legalább nagyapám igazságait muszáj megértenem. Hiszen ha az övéit nem értem meg, az idegenekéivel ugyan mit is tehetnék? Beszélgetéssorozatunk azt is megerősítette, amit persze személyes kapcsolatunkból és sok más visszaemlékezésből pontosan tudtam, hogy nagyapámból az egyhuzamban harminchat éven keresztül betöltött intézményvezetői tisztség sem csinált sívár lelkivilágú hatalomtechnikust. Mindenféle politikai csábításnak ellenállt; néhány ilyen egyébként meg is említünk a könyvben. Ő mindvégig elhivatott és szenvedélyes – ha úgy tetszik, küldetéses – értelmiségi volt. Szintén példaértékű, ahogyan képes volt sorsot csinálni magának. Ahogyan mindenféle kirekesztések, elhallgattatási kísérletek, akár börtön, akár egyéb szabadságmegvonások, egzisztenciális ellehetetlenítési kísérletek ellenére volt képes értelmes és alkotásokban gazdag életet élni. Belakta Európát, belakta a huszadik századot, amelyben igazi közép-európai Európa-polgárként tudott létezni, és ezzel arra biztat, hogy próbáljam meg én is belakni saját létezésem tartományait.

Czesław Miłosz írja *Az Ulro országában*, hogy „*batalmas ível kell összekötni a kora ifjúságot az érett vagy idősebb korral*”; „*az a lényeg, hogy be kell teljesítenünk azokat a szellemi ígéreteket, amelyekről eleinte csak ködös sejtéseink vannak*”. Ha nekem akár csak részben sikerülni fog, hogy ezeket a szellemi ígéreteket betöltssem valamilyen módon, akkor az nagyon nagy mértékben annak lesz köszönhető, hogy huszonhárom éven keresztül ismerhettem a nagyapámat, és éveken át beszélgethettem vele, illetve dolgozhattam ezen a könyvön. Ezért aztán minden jelenlévő és nem jelenlévő dédszülőt, nagyszülőt, szülőt arra biztatok, hogy bátran meséljen, és minden dédunokát, unokát, gyereket arra biztatok, hogy nagy türelemmel és szeretettel hallgassa végig ezeket a történeteket, mert a végén kiderülhet, hogy nincsenek is olyan távol egymástól az egyes nemzedékek.

Rózsa Dávid
